

ДИСПРОПОРЦІЙНІСТЬ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ РЕФОРМDISPROPORTIONATION OF REGIONAL DEVELOPMENT
IN THE CONTEXT OF MODERN REFORMS

У статті здійснено оцінку диспропорційності регіонального розвитку. Проаналізовано коефіцієнти диференціації за низкою показників економічного розвитку регіонів України. Розраховано рівень міжрегіональних відмінностей у розрізі різних сфер економічної діяльності. Оцінено просторову асиметрію за рівнем економічного зростання та розраховано показник внеску кожного регіону у загальнодержавні тенденції економічного зростання. Визначено лідерів та аутсайдерів міжрегіонального рейтингу, зокрема за показником ВРП та темпами його зростання. Здійснено оцінку процесів територіальної концентрації за показником економічної щільності. Визначено шляхи вирішення проблеми міжрегіональної диспропорційності в Україні.

Ключові слова: диспропорції, регіональний розвиток, міжрегіональні відмінності, диференціація, територіальна концентрація.

В статье осуществлена оценка диспропорциональности регионального развития. Проанализированы коэффициенты дифференциации по ряду показателей экономического развития регионов Украины. Рассчитан уровень межрегиональных различий в разрезе различных сфер экономической деятельности. Оценена пространственная асимметрия по уровню экономического роста и рассчитан показатель вклада каждого региона в общегосударственные тен-

денции экономического роста. Определены лидеры и аутсайдеры межрегионального рейтинга, в частности по показателю ВРП и темпам его роста. Осуществлена оценка процессов территориальной концентрации по показателю экономической плотности. Определены пути решения проблемы межрегиональных диспропорций в Украине.

Ключевые слова: диспропорции, региональное развитие, межрегиональные различия, дифференциация, территориальная концентрация.

The article assesses the disproportionality of regional development. The coefficients of differentiation for the line of indicators of economic development of regions of Ukraine are analyzed. The level of interregional differences in the context of different spheres of economic activity is calculated. The spatial asymmetry was estimated on the level of economic growth and the indicator of the contribution of each region in the national tendencies of economic growth was calculated. The leaders and outsiders of the inter-regional rating are determined, in particular, according to the GRP indicator and its growth rates. An assessment of the territorial concentration processes is carried out. The ways of solving the problem of interregional disproportionality in Ukraine are singled out.

Key words: disproportions, regional development, interregional differences, differentiation, territorial concentration.

УДК 332.122.54:332.146.2

Шульц С.Л.

д.е.н., професор,
завідувач відділу регіональної
економічної політики

Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього

Національної академії наук України
Луцків О.М.

к.е.н., с. н.с.,

старший науковий співробітник відділу
регіональної економічної політики
Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього

Національної академії наук України

Постановка проблеми. Сучасна економічна карта України засвідчує збереження просторової нерівномірності та міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій. Доволі низькі конкурентні позиції України на глобальному ринку, низька інтенсивність інтеграційних процесів у формуванні внутрішнього ринку країни, повільні структурні зрушення, наявність загрозливих тенденцій у розвитку опорного каркасу системи розселення через деградацію сільської поселенської мережі, а в останній час є нестабільна та загрозлива для української державності політична ситуація не забезпечують якісного економічного зростання. Нерівномірність регіонального розвитку в Україні посилює диференціацію якості життя населення, активізує зовнішню трудову міграцію, унеможливорює зменшення масштабів безробіття та ефективно вирішення інших соціальних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням оцінки та пошуку шляхів подолання диспропорційності регіонального розвитку присвячено багато праць вітчизняних науковців: З. Варналія, В. Геєця, Ю. Гладко, Я. Жаліло, І. Заблудської, Л. Збаразької, М. Кизима, А. Мельник, І. Сторонянської, В. Чужикова, В. Шевцова, С. Шульц та багатьох інших. Однак, незважаючи на те, що багато вче-

них займалися вивченням цієї проблеми, вирішити її так і не вдається. Навпаки, диспропорційність регіонального розвитку і надалі продовжує зростати. Ця проблематика залишається актуальною і вимагає пошуку шляхів її подальшого вирішення.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка диспропорційності регіонального розвитку за низкою економічних показників.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Констатуємо загальні висхідні тенденції динаміки ВРП України в абсолютних і відносних вимірах, відмічаємо зростання міжрегіональної диференціації. Так, у 2016 році коефіцієнт диференціації ВРП на одну особу порівняно з 2011 роком зріс із 3,2 до п'яти разів. Найбільші міжрегіональні відмінності спостерігалися за такими економічними показниками, як: загальний обсяг експорту товарів (коефіцієнт диференціації – 49,2), загальний обсяг імпорту товарів (35,9), обсяг прямих інвестицій на 1 особу (23,5), кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації (15,5), обсяг реалізації промислової продукції на одну особу (10,7). Варто відзначити, що міжрегіональна диференціація є дещо нижчою за показниками наявного доходу населення на одну особу (3,5) та заробітної плати (1,6).

Найвищий рівень міжрегіональних відмінностей характерний для зовнішньоекономічної та науково-інноваційної діяльності, тобто саме для тих сфер економічної діяльності, які в сучасних умовах можуть виступати конкурентними перевагами певних територій.

На фоні зростання масштабів диференціації за низкою економічних показників відбулася зміна лідерів і аутсайдерів міжрегіонального рейтингу, зокрема за показником ВРП та темпами його зростання. Першість за темпами зростання ВРП протягом 2013-2016 років належить Полтавській області. Стале зростання демонструє цей регіон внаслідок нагромадження сукупності позитивних тенденцій в економіці регіону, зокрема через зростання випуску сільськогосподарської продукції, підвищення рівня зовнішньоторговельної активності, а також лідерство в динаміці нефінансових послуг, поживлення прямого іноземного інвестування та збільшення обсягів капітальних інвестицій. До регіонів, які демонструють значне економічне зростання протягом останніх років, слід віднести також Київську, Дніпропетровську, Запорізьку, Харківську та Вінницьку області. Саме ці регіони становлять сучасний каркас територій економічного зростання.

Очевидну зміну лідерів економічної динаміки за показником ВРП засвідчує позиціонування регіонів за внеском у загальнодержавні тенденції економічного зростання, який розрахований шляхом визначення зміни приросту (зменшення) ВРП регіонів у загальному прирості ВРП України (рис. 1).

Оцінюючи просторову асиметрію за рівнем економічного зростання через показник внеску кожного регіону в позитивну динаміку економічного розвитку країни, фіксуємо суттєве зменшення внеску Донецької та Луганської областей. Натомість спостерігаємо збільшення внеску м. Києва, Львівської, Вінницької, Одеської, Полтавської та Харківської областей. Така ситуація підтверджує нарощення економічного потенціалу цих регіонів.

Зміни у рейтинговому позиціонуванні лідерів простежуються і під час оцінки процесів територіальної концентрації. Економічна щільність регіонів, яка виступає відносним оціночним показником рівня територіальної концентрації економіки, свідчить не тільки про інтенсивність економічної діяльності на одиницю території регіонів, а й про купівельну спроможність населення, оскільки розраховується як добуток щільності населення та доходів на одну особу [1, с. 56]. Тобто економічна щільність регіонів до певної міри відображає демографічні тен-

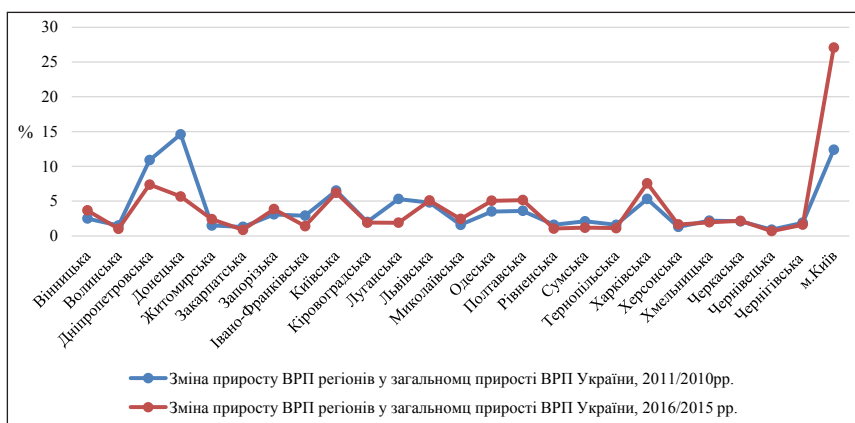

Рис. 1. Позиціонування регіонів за внеском у загальнодержавні тенденції економічного зростання за 2013-2016 роки

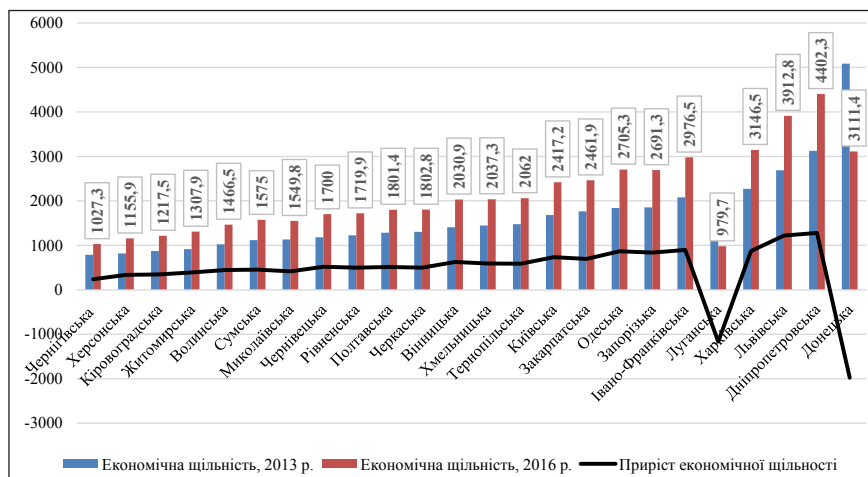

Рис. 2. Динаміка економічної щільності регіонів України у 2013-2016 рр.

денції та проблеми в системі розселення, пов'язані зі зменшенням чисельності населення в сільській місцевості, а з іншого боку – вказує на рівень економічної активності населення та рівень життя. Збереження наявної поселенської мережі та демографічного потенціалу територій, зростання рівня доходів населення – це стратегічні пріоритети регіональної політики. Тому позитивну динаміку показника економічної щільності можна розглядати і як критерій оцінки результативності державної регіональної політики.

Приріст економічної щільності протягом 2013-2016 років засвідчує втрати Донецької та Луганської областей, а також вказує на склад групи рейтингових лідерів (рис. 2). Окрім регіонів із значними темпами зростання ВРП, до групи лідерів долучилися Львівська, Івано-Франківська області. Такі результати пов'язані з тим, що ці регіони входять у шестірку регіонів із високою щільністю населення (близько і понад

100 осіб/км²) та середнім рівнем доходів населення. Закономірно, що регіони із низькою щільністю населення (Чернігівська (32,4 осіб/км²), Кіровоградська (39,3 осіб/км²), Херсонська (37 осіб/км²), Житомирська (41,6 осіб/км²), Сумська (46,4 осіб/км²). Миколаївська (46,7 осіб/км²) та середнім рівнем доходів населення виступають аутсайдерами міжрегіональних порівнянь за показником економічної щільності.

Просторову економічну нерівномірність в Україні підтверджують сучасні тенденції розміщення нових виробництв. Із 300 нових підприємств, які з'явилися в Україні протягом останніх трьох років, їх найбільша кількість сконцентрована в західних регіонах, Київській області та в портах. Ці підприємства належать до сировинних: біогазові заводи, заводи з виробництва автомобільних джгутів, сонячні і вітроелектростанції, міні-гідроелектростанції, елеватори та зернові термінали, комплекси із зберігання фруктів та овочів, тваринницькі комплекси. В Україні створено 23 індустріальні парки у 13 областях (Львівській, Дніпропетровській, Вінницькій, Житомирській, Чернівецькій, Київській, Сумській, Черкаській, Одеській, Волинській, Донецькій, Полтавській та Кіровоградській). Якщо великі підприємства (на 500-1000 робочих місць) відкрилися в західних областях, то в центрі і на півдні почали працювати невеликі підприємства [2].

Нерівномірний регіональний розвиток є наслідком не тільки структурних диспропорцій, а й переорієнтації зовнішньоторговельних тенденцій. Загальними сучасними тенденціями зовнішньоекономічної діяльності, які впливають на економіку регіонів, є: скорочення експортно-імпортних операцій у тимчасово окупованих регіонах; трансформація географічної структури експорту українських товарів через обмеження транзитного руху вантажів з України через територію Росії до інших країн та скорочення експортного постачання товарів українського виробництва, а також поживлення освоєння нових ринків внаслідок отриманих Україною автономних торгових преференцій та початку дії Угоди про зону вільної торгівлі між ЄС та Україною, а також збільшення експорту до інших країн; переважання сировинної структури експорту; скорочення експорту продукції металургійної галузі і машинобудування та зростання частки АПК і харчової промисловості у товарному експорті тощо.

Суттєве зменшення експортних операцій відбувалося в окупованих Донецькій та Луганській областях, де зменшення експорту

у 2013 і 2016 роках становило відповідно 3,6 разу і 8,1 разу. Втрата експортного потенціалу спостерігалася також у більшості регіонів країни, окрім Вінницької та Івано-Франківської областей (рис. 3) [3, с. 397-399].

Найбільший внесок у загальні обсяги експорту товарів припадало на три регіони України, а саме Донецьку, Дніпропетровську області та м. Київ, сумарний внесок яких становив у 2013 році 54,6%, а у 2016 році – 49,1%.

Якщо Львівська, Тернопільська, Закарпатська, Волинська, Івано-Франківська області більше постачали на експорт, зокрема до ЄС, машини, обладнання та електротехніку, то Луганська, Донецька, Запорізька області – недорогочінні товари. Експорт Сумської області – це товари хімічної промисловості, Рівненської та Житомирської – вироби з деревини. Полтавська та Дніпропетровська області експортують мінеральні продукти, а Харківська, Хмельницька, Одеська, Вінницька, Кіровоградська області – продукцію агросектору [4].

Майже удвічі впродовж 2013-2016 років скоротилися обсяги імпортних поставок товарів в Україну. Міжрегіональні порівняння за обсягами імпорту засвідчують їх зменшення в Луганській (5,2 разу), Донецькій (3,6 разу) та Одеській областях (2,8 разу), а збільшення – у Волинській області (на 3,6%) (рис. 4).

Найбільша частка імпорту концентрувалась у м. Київ і зросла протягом аналізованого періоду зі 34,7% загального обсягу імпорту в Україні до 41,1%. Поряд із суттєвим зменшенням частки Донецької та Луганської областей в структурі українського експорту, спостерігалася зменшення питомої ваги експортної діяльності Кіровоградської, Полтавської, Сумської та Харківської областей. Найбільшу частку імпорту становили паливно-

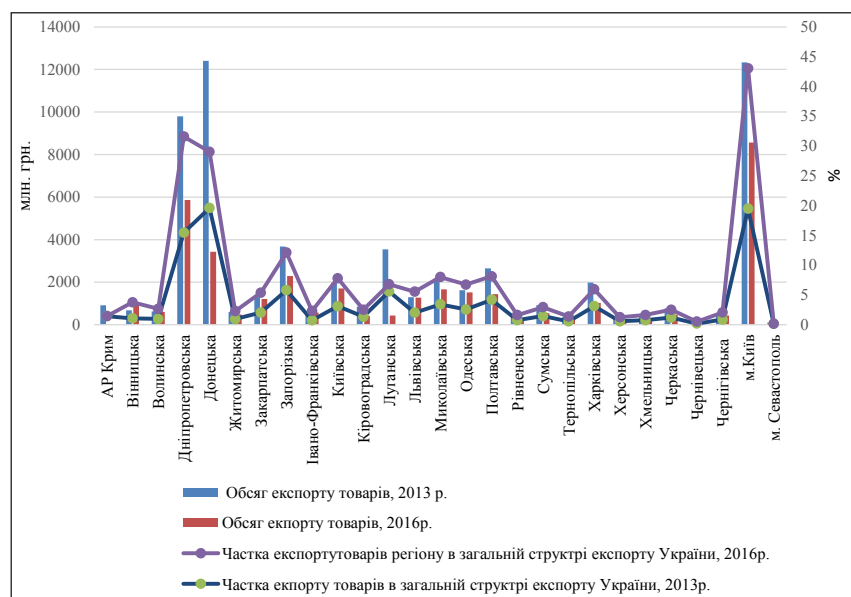

Рис. 3. Внесок регіонів у загальні обсяги експорту товарів України у 2013, 2016 рр.

енергетичні матеріали, машини та устаткування.

На жаль, в Україні зберігається від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі, про що свідчить коефіцієнт покриття експорту імпортом, який у 2013 році становив 0,82, а у 2016 році зріс до 0,92. У 2013 році перевищення імпорту над експортом спостерігалось у 11 з 27 регіонів України, а у 2016 році кількість таких регіонів скоротилась до семи. Найбільший коефіцієнт покриття експорту імпортом як у 2013-му, так і в 2016 році спостерігався у м. Києві (0,42; 0,58) та Київській (0,46; 0,53) області. У 2016 рр. в Донецькій та Вінницькій областях обсяги експорту були вищими за імпорт більш ніж у три рази. Перевага експорту на імпортом спостерігалась і в Запорізькій, Кіровоградській та Миколаївській областях, де це перевищення сягало більше 2 разів [3, с. 397-399].

Аналіз сучасних особливостей зовнішньоекономічної діяльності дає змогу дійти висновку, що більшість регіонів зони економічного зростання не тільки динамічно розвиваються, а й успішніше адаптуються до кон'юнктури світового ринку.

З огляду на важливість ендогенного потенціалу регіонів в умовах реалізації сучасних реформ, під

час аналізу диференціації регіонального розвитку доцільно дотримуватися ресурсно-витратного підходу, відповідно до якого наявність міжрегіональної диференціації здебільшого зумовлена відмінностями у продуктивності (ефективності) використання матеріальних, фінансових та трудових ресурсів регіонів. Від ефективності використання цих ресурсів залежить ефективність економічної діяльності в регіонах загалом, а також можливість досягнення відтворювальних ефектів і, врешті-решт, інтенсифікації економічного зростання. Якість економічного зростання має забезпечуватися не стільки приростом ВРП, скільки за рахунок зростання капіталовіддачі, продуктивності праці та зайнятості населення. Такої закономірності в Україні нині чітко не простежується, і відповідно, немає залежності між темпами зростання ВРП, продуктивності праці, капіталовіддачі та зайнятості.

Порівняльний аналіз темпів приросту наведеного на рисунку 5 показників засвідчує низку тенденцій. Так, позитивно слід вважати тенденцію, згідно з якою приріст продуктивності праці в регіонах України є вищим, ніж приріст ВРП. Слід від-

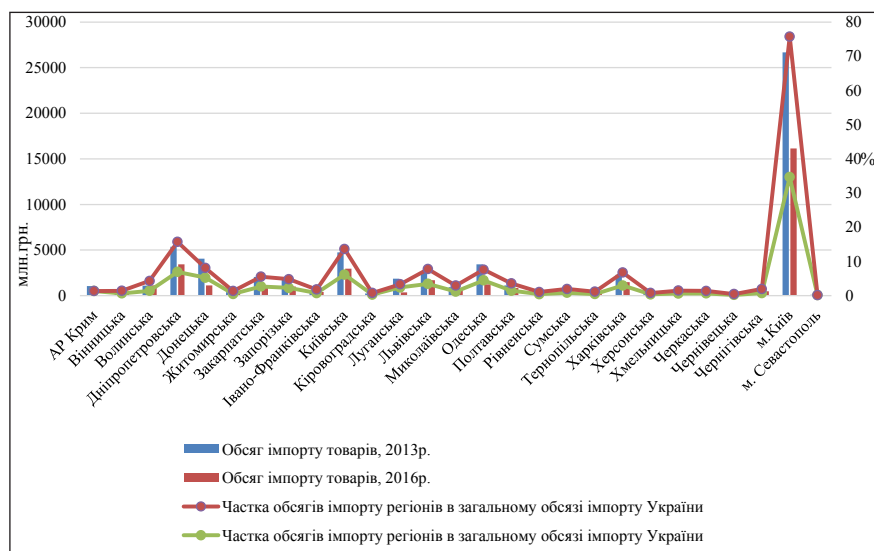

Рис. 4. Регіональна структура імпорту товарів в Україні у 2013, 2016 рр.

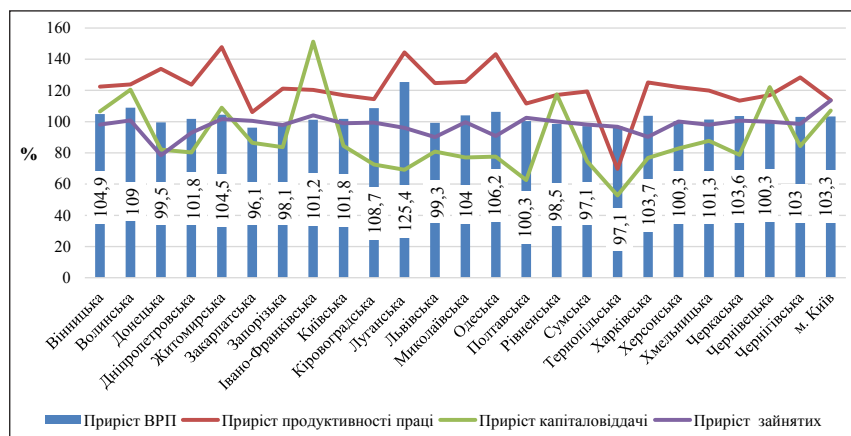

Рис. 5. Порівняльний аналіз динаміки показників за 2013-2016 роки

значити, що зростання продуктивності праці зафіксовано у більшості регіонів країни. Такий результат зумовлений зростанням обсягу продукції, робіт і послуг та суттєвим зменшенням кількості зайнятих у деяких регіонах.

Коефіцієнт міжрегіональної диференціації за показником приросту продуктивності праці сягає більше 2 разів. Зниження продуктивності праці відбулося лише в Тернопільській області (на 30,3%). Найнижчі темпи зростання продуктивності праці зафіксовано у Закарпатській області (6,2%), а найвищі – у Житомирській (47,7%), Луганській (на 44,3%) та Одеській (на 43,2%) областях.

Впродовж 2013-2016 років спостерігалась незначна міжрегіональна диференціація за показником приросту зайнятих, натомість значною вона була за показником приросту капіталовіддачі, що свідчить в тому числі і про ефективність використання основних засобів. Це зумовлено значними відмінностями регіонів не тільки за обсягами капітальних інвестицій (коефіцієнт диференціації –

10,3), а й за показником приросту капіталовіддачі (коефіцієнт диференціації – 2,9). Івано-Франківська, Волинська, Рівненська і Чернігівська області – це регіони, де приріст капіталовіддачі впродовж трьох аналізованих років був найбільшим, що свідчить про підвищення продуктивності інвестиційного процесу в цих регіонах та інтенсифікацію їх економічного розвитку загалом. У решті регіонів України прирости капітальних інвестицій значно перевищують прирости обсягів продукції, робіт та послуг, що свідчить, навпаки, про недостатній рівень ефективності інвестиційної діяльності. Слід відзначити, що хоча Тернопільська область за приростом ВРП належить до групи «середняків», однак за показниками приросту продуктивності праці та капіталовіддачі регіон суттєво поступається іншим регіонам. Це безумовно вплинуло на низький приріст ВРП регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищенаведене, можна констатувати збереження тенденції до посилення міжрегіональної соціально-економічної диференціації, поглиблення структурних диспропорцій та ресурсно-відтворювальних дисбалансів в економіці регіонів. Вирішення проблеми міжрегіональної диспропорційності в Україні вимагає: підвищення ефективності механізмів реалізації державної регіональної політики; удосконалення механізму перерозподілу ресурсів усередині країни; створення умов та позитивного іміджу регіонів для залучення зовнішніх

інвестиційні ресурсів; проведення політики запобігання дезінтеграційним процесам, які загрожують цілісності країни; усунення чинників, що приводять до загострення соціальної напруги.

Розглядаючи міжрегіональну диференціацію як один із регулятивних напрямів реалізації державної регіональної політики, доцільно враховувати те, що в умовах реалізації реформи адміністративно-фінансової децентралізації слід акцентувати увагу і на внутрішньорегіональних соціально-економічних диспропорціях, зокрема на динамічності розвитку міст порівняно з сільськими і гірськими територіями та наявності територій з особливими проблемами розвитку, зумовленими їх розташуванням, економічною спеціалізацією, соціально-економічною депривацією тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шульц С. Л. Економічний простір України: формування, структурування та управління: [монографія] / С.Л. Шульц. Львів: ІРД НАН України, 2010. 408 с.
2. Мапа нових підприємств України. URL: <http://patrioty.org.ua/economic/mapa-novykh-pidpriemstv-ukrainy-179906.html>
3. Регіони України 2017. Частина II: статистичний збірник. К.: 2017. 687 с.
4. 15 областей України найбільше експортують до ЄС аграрну продукцію. URL: <http://uprom.info/news/agro/15-oblastey-ukrayini-naybilshe-eksportuyut-doyes-agrarnu-produktsiyu-infografika/>